

Robert Murray Davis, profesor na Univerzi Oklahoma, je doslej izdal enaindvajset knjig (poezije, spominov, literarnih študij, znanstveno raziskovalnih del), njegovi kritični članki pa so izšli v osmih državah. Pred štirimi leti je začel s serijo zapisov o položaju pisateljev v Slovaški, Madžarski, Sloveniji in Romuniji, ki so izšli (tudi esej, ki ga objavljamo) v reviji **WORLD LITERATURE TODAY**. Trenutno pripravlja zbirko esejev o britanskih romanopiscih zgodnjega dvajsetega stoletja.

ROBERT MURRAY DAVIS

Položaj madžarske literature v devetdesetih

“Vse to zato, da bi ponazorili, kako težko je biti Madžar. Kar ne bo sčasoma nič lažje, pa četudi bi, kot obljublajo, Rusi odšli.”

Péter Esterházy: Čudežno življenje princa Sinjebradca¹

Ko je Esterházy še pred letom 1991 zapisal zgornje besede, se ni le vdajal nacionalnemu športu duhovitega pritoževanja nad položajem, v katerem se je v danem trenutku nahajala Madžarska, temveč je nastopil kot prerok. Že res, da je po bitki lahko biti general, toda Esterházy se je dejansko izrazil natančneje od mnogih drugih Madžarov – in med njimi niso bili le pisatelji –, ki so pričakovali, da bo po padcu komunizma, kot je zapisal neki kritik, nastopil Zahod in vso Srednjo Evropo tako rekoč čez noč ali vsaj v obdobju desetih let spremenil v nekakšno Dansko. Celo pred letom 1989 pa je seveda že minilo nekaj časa od tedaj, ko so Rusi državo zapustili in se nehali ukvarjati z madžarsko nespravljivostjo.

A slabo novico spremlja tudi dobra. Če je slednja ta, da si lahko madžarski pisatelji danes dovolijo kakršno koli stališče, moremo za slabo novico imeti

¹ Avtor citira kratko zgodbo, katere naslov se v angleščini glasi *The Miraculous Life of Prince Bluebeard*; povzema jo po objavi v knjigi *The Kiss: 20th Century Hungarian Short Stories* (*Poljub: Madžarske kratke zgodbe 20. stoletja*), ki je v prevodu Paule Balo in Marthe Cowan izšla pri Corvini leta 1995. (Op. prev.)

dejstvo, da to svoje stališče težko spravijo v tisk, še teže pa zanj izterjajo plačilo. Tudi zaradi tega se je neki urednik iz Budimpešte, ki mi je pripovedoval o položaju madžarske književnosti v devetdesetih, o obdobju pred letom 1989 izrazil kot o "dobrih starih slabih časih". In četudi se ni kasneje v pogovoru z menoj noben drug predstavnik madžarskega literarnega sveta izražal na ta način, je bilo podoben občutek mogoče zaznati v besedah mnogih, ki pišejo ali objavljajo svoje ustvarjalne prispevke v tisku ali etru; v različnih otenkih, četudi v nekoliko manjši meri, pa je bil prisoten tudi pri samih pisateljih.

Postrezimo s še eno slabo novico. Za založniki je težko obdobje. Pred "spremembami" je, denimo, pri založbi Corvina izšlo največje število tujih prevodov madžarske literature, tu so poleg prevodne literature objavljali razkošno opremljene knjige o umetnosti, turistične vodnike, zgodovinske in kuharske knjige ter številne druge izdaje, ki so v tej ali oni luči predstavljale Madžarsko. Ekipa petsto petdesetih zaposlenih je zasedala petnajst pisarn v modernem posloppju na koncu najekskluzivnejše in vsekakor tudi najdražje ulice v vsej Pešti ter pod svojo streho vsako leto spravila dvesto petdeset novih knjižnih naslovov.

Corvini si podobno kot tudi ostalim dvajsetim državno priznanim založniškim hišam na Madžarskem – pa tudi v drugih državah Varšavskega pakta – ni bilo treba beliti glave s spodnjo mejo, ker te preprosto ni bilo. Kot sta dejala P. Hiemstra in L. Kunos: "Vlada je odločala o knjižnih izdajah, tiskarskih stroških, tržnih popustih in plačah. Na ta način je bil celotni postopek tiskanja in trženja knjig v rokah enega samega podjetja po merah države: podjetja, ki je bilo prenatrpano z uslužbenci in pravili, počasno in birokratsko."²

Naklade knjig so bile nenaravno visoke. Júlia Lázár, ki je med drugim prevedla *Dnevnike* Sylvie Plath, je povedala, da je poročilo o branosti iz časov izpred leta 1989 v povprečju priporočalo naklado 50.000 izvodov. Danes je neobičajna že naklada, ki dosega desetino te številke. *Dnevniki* Sylvie Plath so izšli leta 1996 v nakladi komaj 2000 izvodov. Novi, manjši založniki izvirne madžarske literature lahko objavijo deset naslovov letno, njihova naklada včasih doseže številko 1500, vendar je običajno nižja, pesniške zbirke izhajajo v nakladi 500 izvodov. In še to se komajda izplača. Nekateri manjši založniki uporabljajo dve ali tri različna imena, deloma tudi zaradi davkov: potem ko razprodajo stare zaloge, se reorganizirajo in prerazporedijo ter se ponovno pojavijo na trgu pod novim imenom.

Dobra novica iz starih časov je, da so bile knjige tedaj skrbno urejene. Kar sedem ljudi je pred objavo prebralo vsak rokopis in pregledalo tako kakovost besedila kot tudi njegovo politično pravovernost. Slaba novica je, da se lahko avtor danes čuti srečnega, če se najde ena sama oseba, ki njegovo besedilo pred objavo lektorsko pregleda. Knjige so bile nekoč (nenaravno) poceni in dostopne – če jih le niso razprodali, v takšnih primerih jih je bilo nemogoče ponatisniti

² *Restructuring of the Publishing Sector in Hungary. V: The Change: Dutch Business Experience in Supporting Central and Eastern Europe*, ed. Julia Djarova in Wim Jansen. The Hague: Delwel, 1996.

zaradi neprožnih založniških načrtov, ki so bili zastavljeni tri do pet let vnaprej. Ob razmerah, ki danes vladajo na prostem trgu, so knjige postale tako drage, da si jih določen odstotek resnih bralcev ne more več privoščiti.

Nekateri uredniki trdijo, da je bilo za založnike najtežje leto 1993 – drugi so mnenja, da je bilo tako leta 1996 –, ko je nastopil počasen in zapleten proces privatizacije. Ta je zaposlene v podjetjih spodbudil k nakupu delnic, še posebej tam, kjer ni bilo velikega razkoraka med delavci in vodstvom. Toda za delnice se je lahko potegoval vsakdo, in tisti, ki so si jih najtežje privoščili, so bili vsekakor navadni uslužbenci. Tako se je zgodilo, da so v nekem založniškem podjetju trije člani uprave prevzeli nadzor nad 51 odstotki kapitala, ostalim zaposlenim pa je ostalo 49 odstotkov; primer dokazuje, da socializem ni edina ureditev, v kateri so nekatere živali bolj enakopravne od drugih. Sistem privatizacije je, in to ne le v založništvu, ustvaril vtis, da so od njega največ pridobili tisti, na strani katerih je bila moč že v dobi vladavine komunizma.

Ta prehod pa je bil vendarle manj boleč kot tisti leta 1990, ko je vlada odpravila nadzor nad tiskom, zaradi česar je bilo čez noč ustanovljenih skoraj dva tisoč tako imenovanih založniških hiš. Nekaterim je šlo zgolj za čim hitrejši dobiček, ki bi jim ga po možnosti zagotovil izid ene same, pogosto pornografske knjige, kakršnih je bilo po uličnih vogalih na prodaj zares ogromno. Še vedno je mogoče najti veliko zasilnih in površnih prevodov nekakovostnega ameriškega leposlovja, kakršnega so tedaj izdajali v upanju na hiter dobiček. Podobno kot kakšnih trideset ali štirideset političnih strank, ki so se pojavile proti koncu leta 1989, tudi mnogi tovrstni založniki niso preživeli neodarvinovskega procesa na svobodnem trgu, so pa korenito posegli v stanje na njem. Nekatere starejše založbe velikanke, kakršna je bila Gondolat, kjer so še leto dni pred spremembami izdali več sto knjig, se zaradi socialistične miselnosti svojega vodstva niso uspele prilagoditi novonastali situaciji in so zaradi tega propadle. O nakupu Gondolata je razmišljal neki francoski založnik, ki pa si je premislil, ko se je soočil s prenatrpano plačilno listo in drugimi problemi založbe. Tiste založniške hiše, ki so vendarle preživele, so po besedah Lászlója Kunosa "dojele, da je bilo treba storiti nekaj neizogibnih korakov".

V primeru Corvine je to pomenilo zmanjšanje kolektiva in letnega obsega novih naslovov približno za dve tretjini. Spremenila se je tudi programska usmeritev založbe. Še vedno tiskajo ilustrirane edicije in umetniške monografije, toda tovrstne izdaje so sedaj postale tako zajeten finančni zalogaj, da se zanje odločajo redkeje in vselej z ozirom na razmere na knjižnem trgu. Corvina je postala veliko bolj odvisna od učbenikov za višje razrede srednjih šol, zlasti od maturitetnih izdaj, ki prinašajo pregled snovi, ki jo morajo dijaki obvladati pri posameznih predmetih ob zaključku svojega šolanja. Druga programska linija obsega univerzitetne učbenike in priročnike, zlasti za študente humanističnih ved, tretja pa pokriva učenje tujih jezikov, v prvi vrsti angleškega, nemškega in francoskega.

Kot daje slutiti ta pregled, so morali biti založniki nekoč previdni na področju ideologije. Danes morajo paziti na svojo bilanco, zaradi česar so vedno manj

pripravljeni tvegati s kakovostnimi izdajami, ki jih utegnejo drago stati že po produkcijski plati. Neki založnik je, na primer, zavrnil prevod *Angelinega pepela*³ z obrazložitvijo, da je ta roman dvakrat daljši od vseh, ki so kdaj koli izšli pri njem. Spet drugi je povabil vodilno prevajalko Évo Tóth, naj kaj prevede zanj, a ji je hkrati zabičal, da poezija in dramatika ne prideta v poštev. Ko je radijski urednik Márton Mesterházi skušal zbuditi zanimanje založnikov za prevode treh Yeatsovih iger, ki jih je sam pripravil za objavo, so se mu ti samo smejali.

Te novice niso dobre, toda spremembe so na poti. Na nekaj najboljših novic je že mogoče naleteti v knjigarni Balassi na tistem koncu Margaretinega mostu, ki vodi v Budim. Pri istoimenski založbi že od ustanovitve leta 1991 izdajajo v povprečju osem naslovov na leto. Večina njihovih knjig je tako akademska, da so brezupno nekomercialne: madžarska literarna klasika, umetnostna zgodovina, sociologija, kulturna zgodovina, reprodukcije grafičnih odtisov iz 18. in 19. stoletja ter vodni žigi tedanjih tiskarjev in papirničarjev, dvojezične izdaje klasičnih kitajskih besedil, recimo *Umetnosti vojskovanja* Sun Tzuja, katalogi madžarskih srednjeveških in renesančnih knjižnic. Toda pri nakladi, ki se giblje med 500 in 3000 izvodi, založbi, kot sta Balassi in Argumentum, ne bi mogli vztrajati pri tovrstni programski usmeritvi brez različnih subvencij.

Nekateri skladi so prvenstveno, a ne izključno, namenjeni knjigam, ki sicer ne bi ugledale tiskarne. Poglavitna vira sta Nacionalni kulturni sklad in Madžarska književna fundacija. Oba sta povezana z ministrstvom za kulturo, ki pa razpolaga tudi z nekaj lastnimi skladi: ob Sorosu sta tu Fundacija Attila Józsefa, ki jo vodi Socialistična stranka, ter najnovejša in nemara tudi največja Fundacija visokošolskih učbenikov. Ker slednja razpolaga s kar 400 milijoni forintov letnega proračuna,⁴ lahko finančno podpira tudi izid tistih knjig, ki bodo študentom najverjetneje prišle v poštev kot dodatna literatura.

Nacionalni kulturni sklad je leta 1997 razdelil okoli 2,7 milijonov forintov, ki jih je pridobil iz obdavčitev komercialnega tiska in knjig, pa tudi potrošnega elektronskega blaga s širšega področja kulture, denimo TV-sprejemnikov, fotokopirnih strojev, disket (ne več kot 1 odstotek na kos) in igrač orožja (10 odstotkov). Poleg knjig in periodičnega tiska ta sklad podpira tudi film, gledališče, glasbo, vizualno umetnost, ljudsko kulturo in razne kulturne inštitucije, denimo knjižnice in muzeje.

Soros, ki je v praksi za pet let prehitel spremembe in tudi zunaj področja kulture obsega številne programe, je osrednji podpornik založb, kakršna je Balassi. Velikim založniškim projektom letno namenja okoli 80 milijonov forintov. Do nedavnega je madžarska podružnica Sorosa, podobno kot številne druge fundacije, podporo nakazovala neposredno založnikom. Danes je Sorosev denar v okviru posebnega programa, ki za zdaj še nima konkurence, namenjen

³ Gre za roman ameriškega pisatelja irskega rodu Franka McCourta, za katerega je avtor leta 1997 prejel Pulitzerjevo nagrado. (Op. prev.)

⁴ Forint je po vrednosti približno enak tolarju. (Op. prev.)

podpori konkretnih naslovov, s katerimi naj bi zadovoljili potrebe bralcev, ki si nakupa takšnih knjig zaradi visokih cen sicer ne bi mogli privoščiti. Soros finančno podpira tudi naročila kakovostnih rokopisov, ki po presoji strokovnega odbora v sestavi predstavnikov treh osrednjih knjižnic in pa literarnega zgodovinarja v razmeroma širokem obsegu reflektirajo vrednote odprte družbe. Med kriteriji odbora sta med drugim tudi omogočanje dostopnosti idej in zagotavljanje enakopravnih priložnosti, kar pojasnjuje to, da so njegovi člani med knjige o moderni umetnosti v letošnjem izboru pripustili *Scenarij spremembe režima*. Preden se lotijo nakupa in brezplačne distribucije določenih naslovov – po navadi gre za dvesto do tri tisoč izvodov –, pri Sorosu navežejo stike s kar štiri tisoč knjižničarji, ki jih povprašajo o potrebah in željah njihovih bralcev.

Pri Sorosu imajo več manjših programov. Tisti, ki ga izvajajo v sodelovanju z Inštitutom za odprto družbo (ta obsega 30 fundacij na območju postsovjetskega imperija), deluje tako, da na podlagi predlogov vseh posameznih fundacij izberejo 10 do 15 naslovov s področja političnih in humanističnih ved ter nato poskrbijo za njihove prevode v razne nacionalne jezike. Neki drugi program, ki so ga uvedli še pred letom 1989, je namenjen prevodom klasičnih besedil z angleškega govornega območja – doslej je izšlo okoli 350 naslovov. Tu je še program z nazivom *Vzhod prevaja vzhod*, v okviru katerega skrbijo za prevajanje pomembnih knjig s področja humanističnih ved v različne jezike. Ta program je velikega pomena, kajti kot pravi György Orbán iz založbe Balassi: intelektualci iz Srednje in Vzhodne Evrope po navadi vedo, kaj se dogaja v Parizu, Londonu ali pa New Yorku, za nekoga v Budimpešti pa je težje izvedeti, kaj se dogaja v Bukarešti ali Varšavi.

Vsi naštetih programi so namenjeni temu, da bralcem zagotovijo tiste knjige, ki jim zaradi majhne ali celo neznatne razlike med produkcijskimi stroški in prodajno ceno sicer sploh ne bi bile dostopne. Uradne številke so bile nazadnje objavljene za leto 1997, ko je Soros prejel 602 prošnji za objavo izvirnega rokopisa in jih podprl 162. Štirinajst takšnih dotacij je prejela založba Balassi, po deset pa so jih dobile založbe Magvető, Oszirisz in Seneca. Na področju prevodov tuje literature je bilo odobrenih devet izmed skupno 17 prošenj; od tega sta založbi Oszirisz in Balassi dobili vsaka po tri dotacije. Izmed skupno 24 prošenj za finančno podporo knjižnim prvencem mladih avtorjev je bilo odobrenih osem. Pri Sorosu so vzpostavili tudi konkurenčen program, ki je namenjen spodbujanju pisanja literarnih biografij, torej žanra, ki v madžarski književnosti doslej ni igral vidne vloge.

Tovrstna koncentracija dotacij, menijo nekateri predstavniki literarnega sveta, daje slutiti, da našete fundacije, zlasti Soros in Nacionalni kulturni sklad, obvladuje skupina jasno definiranih interesov, pri čemer prihaja do nezdravega prekrivanja članov odbora z imeni na spiskih urednikov založb. Do povsem odkritega spora je prišlo leta 1999, ko se je sedanja vlada v želji, da bi s to gesto pozdravila prihajajoči milenij, iz svojega proračuna odločila subvencionirati poceni ponatise 150 madžarskih klasikov in je za vsak naslov iz te

zbirke namenila kar milijon forintov. Nalogo so sprva zaupali založbi Oszirisz, ki je bila v zelo tesnih vezeh z vladno administracijo. Potem ko je ta izbira z več strani naletela na odkrite proteste, je obveljalo, da bo projekt izpeljalo pet založnikov, pri čemer pa ni nihče določil, po kakšnem ključu si bodo razdelili delo. Madžari so očitno posvojili določene značilnosti demokratičnega obnašanja, kakršno je sicer tipično za Američane.

Te poceni izdaje bodo skupaj s tistimi, ki jih subvencionira Soros, deloma razbremenile pritisk na knjižnice. Da v teh vlada gneča, je, s stališča kakšnega urednika, dobra novica. Knjižničar vam bo povedal slabšo, da se namreč finančne zaloge knjižnic krčijo, medtem ko cene knjig, še posebej tujih, nenehno naraščajo. Knjižnice ne zmorejo več nabavljati velikega števila knjig po okusu tistih patronov, ki so nekoč imeli polne zasebne knjižnice, zdaj pa si knjig ne morejo privoščiti. Drugi problem je sprememba zakona o knjižnem depozitu. V prejšnjih časih so morali založniki zagotoviti 16 izvodov sleherne objavljene knjige, ki so bile dodeljene najpomembnejšim knjižnicam v državi. Kasneje se je število zahtevanih izvodov skrčilo na šest – pa še to pogosto ni upoštevano, včasih zaradi tega, ker novi založniki s tem zakonom sploh niso seznanjeni, včasih pa tudi zaradi tega, ker iz založniškega posla izstopijo tako bliskovito, da jih terjatve sploh ne morejo dohiteti.

Pri Sorosu se zavedajo, da njihove dotacije, pa četudi v kombinaciji s kakšnimi drugimi, ne bodo rešile problemov založnikov, ki so primorani iskati druge vire financiranja. Neki založnik se mora za preživetje v veliki meri zahvaliti temu, da izdaja priljubljeno revijo o psih. Balassi je ustanovil verigo knjigarn, od katerih dve delujeta v muzejskih prostorih na Budimskem gradu. A vse to ni odgnalo problemov s pretokom gotovine. Soros posoja denar po obrestni meri, ki je za polovico nižja od tiste pri Nacionalni banki; ta posojila so namenjena tistim založnikom, katerih program ustreza standardom odprte družbe. Leta 1997 so pri Sorosu od skupno 31 prošenj odobrili trinajst tovrstnih posojil. Skoraj četrtino teh sredstev, ki so v celoti znašala 60,500.000 forintov, je prejela založba Balassi (tu sponzorirajo tudi razne umetniške razstave, ki pa so v bistvu bolj namenjene oživljanju kavarniške kulture kakor prinašanju dobička).

Založniki očitno potrebujejo tovrstno pomoč. Kot pravi László Kunos iz založbe Corvina, so se spremenili vzorci prihodkov in financ. Cene knjig so morale postati realne; inflacija je zajezila dohodek, sistem distribucije knjig je bilo treba reorganizirati, število knjigarn je v devetdesetih letih upadlo za polovico. Še huje, po besedah univerzitetne knjižničarke Nore Deek mladi ne berejo več toliko kot nekoč; morda je tako zaradi televizije, morda zaradi nezadovoljstva, morda gre za posledico splošnih kulturnih sprememb, vsaj deloma pa je k temu gotovo prispevalo tudi dejstvo, da so knjige postale tako drage. Vsekakor je knjižni produkt danes veliko težje spraviti v promet kot nekoč.

Tudi kadar ljudje berejo, pa je jasno, da se je njihov okus spremenil. Najhujši kič je resda že izginil, a András Török ima verjetno prav, ko trdi, da je bila Madžarska v preteklosti "pretirano kultivirana država", deloma tudi zaradi

tega, ker je vlada nadzirala knjižni trg in vanj ni pripustila zahodnega pogošnega blaga. Dandanes ulični prodajalci na deset ali dvajset naslovov Heather Graham, Harolda Robinsesa in Wilburja Smitha ponujajo enega samega Vonneguta, Mailerja ali Rushdieja. Nacionalni kulturni sklad in Soros v želji po spodbujanju kakovostne književnosti podpirata literarne in druge časopise oziroma revije – Soros subvencionira kar petnajst tistih, ki veljajo za najpomembnejše in izpričujejo liberalne nazore o svobodi tiska. Po besedah Gabrielle Szilárd, direktorice Kulturnih programov, je Madžarska država časopisov, saj imajo v vsakem mestu, ki šteje več kot štiri ali pet tisoč prebivalcev, svojega lastnega, ti časopisi pa mladim piscem, ki se še uveljavljajo, služijo kot pripravne odskočne deske v svet tiska.

Pri Sorosu se tako kot pri drugih sorodnih organizacijah trudijo enakopravno podpirati konkurenčne ideologije – celo tako zelo, da so uredniku neke nadstrankarske revije, ki ni nikoli dobila subvencije, bržkone tudi malo za šalo svetovali, naj jo proda neki stranki, ki zastopa interese malih posestnikov, in se v naslednjem krogu dodeljevanja subvencij na ta način dokoplje do sedmih milijonov.

Seveda pa danes ni na razpolago toliko denarja, kot ga je bilo v starih dobrih slabih časih; kot govorijo nekateri viri, je tako deloma zaradi tega, ker je število literarnih revij naraslo na 140 – četudi jih *Magyar irodalom* navaja samo 73. Tiste, ki so obstale, so se morale naučiti vsaj tolikšne mere prožnosti in iznajdljivosti kot založniške hiše. Značilen primer je revija *Nagyvilág*. Četudi so jo načrtovali že dosti prej, je prvič izšla leta 1956 in torej datira v isto leto kot revolucija. Njeno osrednje poslanstvo je bilo v tem, da je madžarske bralce seznanjala s tistimi poglavji iz svetovne literature, ki so jih marksistični kritiki ignorirali. Po zatrtju revolucije je partija popustila madžarskim intelektualcem in dovolila izhajanje te revije, pri čemer so imeli uredniki na začetku proste roke, kasneje pa so jih podvrgli nadzoru. V reviji *Nagyvilág* so izšli prvi prevodi Pasternaka, Brechta in Sartra, pa tudi drugih, s stališča partije še bolj kontroverznih avtorjev, kot sta bila slednja dva.

Nagyvilág je dosegel mesečno naklado 30.000 izvodov in postal ena najbolj priljubljenih revij na Madžarskem, brali so jo tako rekoč vsi, ki so se imeli za intelektualce. Izdajala jo je ekipa dvajsetih redno zaposlenih uslužbencev, vključno z ideološkim nadzornikom, od katerih so se mnogi prikazali na delovnem mestu samo zato, da so pobrali svoje plače. Iz posebnih skladov so plačevali naročnino na vodilne revije in časnike z vseh koncev sveta.

Po spremembah si je vsaka novonastala interesna skupina želela svojo publikacijo, zato je prišlo do pogostejšega prerekanja okrog vedno skromnejših subvencij. *Nagyvilág* je bil nekoč skupaj z mnogimi drugimi publikacijami, ki jih je nadzirala partija, pod upravo starševskega podjetja *Pallas*. Po njegovem propadu je bila ustanovljena manjša družba, ki je nadzirala 22 tiskanih medijev, in ko je po dveh ali treh letih tudi ta potonila, je za seboj potegnila tudi nekaj časopisov. Tudi *Nagyvilág* je bil tik pred ukinitvijo, zato si je veliko število

zaposlenih poiskalo nova delovna mesta. Tisti, ki so ostali, so ustanovili fundacijo prijateljev revije, v katero je vsakdo izmed njih investiral znesek v višini svoje mesečne plače, k sodelovanju pa so pisno povabili tudi madžarske pisatelje. Revija je preživela – ob štirih zaposlenih s polovičnim delovnim časom in mesečni nakladi 3000 izvodov.

Ker naročnina in prodaja sami na sebi ne moreta zagotoviti obstoja revije, so se uredniki obrnili na razne ustanove. Ko so, denimo, pričeli izdajati monografske številke, posvečene posameznim avtorjem oziroma nacionalnim književnostim, so prejeli podporo različnih ambasad (argentinska je na primer finančno podprla številko o Borgesu). Pričeli so tiskati tudi knjige (sprva tri, danes že devet naslovov letno), vključno s priljubljeno serijo kratkih zgodb iz različnih nacionalnih književnosti – ameriške, italijanske, švedske, francoske, japonske, britanske –, ki so bile predhodno objavljene v reviji. Poleg prevodov del piscev ranga Camus, Hansen, Silone in Unamuno tiskajo tudi izvirna dela sodobnih madžarskih pesnikov in kritikov. Ta program je poleg Sorosa podprlo tudi več drugih fundacij, med njimi celo nekaj tujih.

Zahvaljujoč vsem tem naporom se je *Nagyvilág* obdržal na površju. Toda še vedno bojuje težak boj, kajti svetovna literatura se, kot pravi urednik Akin Fazas, nahaja nekje onstran meja dnevne politike. Da bi razširili bazo revije, so pričeli organizirati literarne večere, na katerih soočajo pisatelje in kritike, ali pa debate, na katerih se krešejo različna mnenja o temah, kot so postmodernizem, kriza vrednot ali pa, denimo, nova knjiga Gyra Frencha z naslovom *Kje je zdaj poezija*. Ta srečanja so pritegnila množični obisk, kar govori v prid optimizmu glede prihodnosti literature.

Prošnje za subvencije zahtevajo veliko ukvarjanja s papirji na obeh koncih založniškega procesa in nujno terjajo veliko tistega časa, ki je sicer potreben za produciranje literature. Ne glede na to se, kot meni urednik revije *The Hungarian Quarterly* Miklós Vajda, kakovostno založništvo vrača na prvi tir. V zvezi z založništvom in s splošno kulturno situacijo je še bolj optimističen Andras Török z *Budimpeštanskega književnega pregleda*: opirajoč se na številke, pravi, da so "subvencije /v letu 1998/ za kar 160 odstotkov višje v primerjavi s tistimi iz lanskega leta". /BKP, VIII/1, pomlad 1998./ Török je bil državni sekretar v ministrstvu za kulturo prejšnje vlade, zaradi česar najbrž pretirano hvali njene dosežke. Druga poročila so manj rožnata in morda je na situacijo treba gledati v luči tele madžarske zagonetke: "Kakšna je razlika med optimistom in pesimistom?" – "Pesimist je bolj informiran ..."

Nekatere dobre novice o založništvu so, kot navaja Török, po mnenju nekaterih kritikov pravzaprav slabe, saj med njimi vlada mnenje, kako je kljub težkim razmeram vzniknilo toliko novih literarnih revij, "da je pravzaprav postalo prelahko priti do objave rokopisa, kar ima škodljive posledice za organski razvoj literature". Pesniki, s katerimi sem govoril sam, seveda niso bili tega mnenja, četudi se je Gyző Ferenc kot eden od njih strinjal, da je pot do objave zdaj lažja in da množica novih naslovov bralcem dejansko utegne otežiti iskanje

najboljšega med dobrimi. A v osemdesetih ni bila pot do najboljših avtorjev nič lažja, pravi Ferencz, saj mnogi od njih tedaj sploh niso mogli do objav. V Budimpešti sta na področju poezije obstajali dve mesečni in ena tedenska publikacija, še štiri ali pet pa jih je izhajalo v drugih mestih. Vse je podpirala vlada, vse so slonele na enakih političnih in estetskih merilih, in če si bil pri eni od njih zavrnen, ni imelo smisla poskušati pri drugih.

Vladalo je tudi neke vrste zavezništvo, kakršno sicer ni povsem tuje Američanom. Če je neznan pesnik prinesel svoj izdelek na uredništvo literarne revije, so mu jo običajno zavrnil. Seveda nikoli na podlagi ideoloških razlogov. Našli so drug izgovor. Včasih so uredniki preprosto izgubili rokopis ali avtorja pustili dolga leta čakati na zavrnitev.

Zdaj so se stvari izboljšale – za pesnike. Dramatikom se godi slabše. Po besedah Mártona Mesterházi, ki je že trideset let urednik igranega programa na madžarskem nacionalnem radiu, so največja in najboljša gledališča postala skorajda v celoti komercialna, levji delež njihove ponudbe zdaj zavzemajo uspešnice in mjuzikli z West Enda oziroma Broadwaya. Sodobno madžarsko dramatiko uprizarjajo – če sploh – v manjših gledaliških dvoranah, ki sprejmejo dvesto do tristo gledalcev – ali pa v regionalnih repertoarnih gledališčih.

András Török slika značilno rožnato sliko regionalnega gledališča, kjer da so se “mladi razposajenci” uveljavili kot “vladajoča elita v sodobnem teatru”. Posebej opozarja na program Nacionalnega kulturnega sklada, ki “financira tista regionalna repertoarna gledališča, v katerih so pripravljene gostiti (alternativne) studijske produkcije”. Törökovo navdušeno poročilo o Narodnem gledališču, ki naj bi bilo v času njegovega pisanja, torej leta 1998, v fazi izgradnje, pa je vendarle potrebno dopolniti. V bližini glavne avtobusne postaje oziroma stičišča treh linij podzemne železnice v središču Pešte resda zeva ogromna luknja, toda člani vlade, ki je bila formirana jeseni leta 1998, so se očitno odločili, da bodo Narodno gledališče zgradili na drugi lokaciji. Neki aktivni predstavnik madžarskega literarnega življenja se je takrat rahlo grenko vprašal, ali narodno gledališče konstituira stavba ali igralski ansambel – slednjega Madžarska namreč že ima, je dodal.

Nič bolj kot z uprizoritvami dramatike ni Mesterházi zadovoljen s situacijo, v kateri so se znašle radijske igre. V preteklosti je delal na 135 priredbah klasičnih dram, od Ajshila do O'Caseya, mnoge od njih so bile ob tej priliki prvič prevedene v madžarščino. Danes so, kot pravi, vsi oddelki nacionalnega radia popolnoma obubožani. V vodstvu nihče več ne kaže ne zanimanja za delo ne občutka za to, kakšen naj bo program kakovostnega radia na nacionalni ravni. Medtem ko od vlade zahtevajo subvencijo za nacionalni radio, “v stanju marketinške evforije” hkrati hlepijo po dobičku komercialnih radijskih postaj.

Marketing ni ravno odprto področje za pisatelje, ki imajo malo pregleda nad založniškim procesom. Četudi v preteklosti pisatelji v neposredni primerjavi z vlado niso imeli veliko moči, so bili vsaj medsebojno organizirani – kajti tedaj so morali biti vsi organizirani. Društvo madžarskih pisateljev so ustanovili

komunisti, zaradi česar so ga leta 1989 nekateri označevali kot stalinistično inštitucijo, ki si ne zasluži preživetja. Spet drugi so poudarjali, da je delovanje društva bistveno vplivalo na spremembe in da je bilo gonilna sila revolucije iz leta 1956. Toda vsekakor, se je nadaljevalo prerekanje, bo tudi liberalna vlada delovanje svojih skladov usmerjala na podlagi sugestij te ali one organizacije. V tem trenutku je v društvo včlanjenih približno 600 pisateljev. In napoved se je uresničila: ministrstvo za kulturo se pri podeljevanju literarnih nagrad opira na njegova priporočila. Pred nekaj leti je kakšen ducat pisateljev v želji, da bi bilo slišati njihov glas, ustanovil še eno organizacijo. Tako imamo postmodernistično organizacijo na enem koncu literarno-političnega spektra in tako imenovane populiste (narodno oziroma ljudsko skupino) na drugem, pri čemer se Društvo madžarskih pisateljev nahaja nekje na sredini. Toda niti ena od novonastalih organizacij nima veliko moči, denarja oziroma vpliva na pretok idej.

Gyözö Ferenc je že bil včlanjen v mnoge od teh organizacij, vendar je iz vseh izstopil in se zdaj z vsemi štirimi otepa novega članstva v kateri od njih, saj pravi, da je imel od njih le malo koristi. Povabljen je bil na konferenco v Washington D.C., za katero se je kasneje izkazalo, da so jo sponzorirali privrženci častitega g. Moona, poleg tega si je z družino nekajkrat privoščil letovanje v Szigligetu na severu Blatnega jezera, kjer ima Umetniški sklad svoj počitniški dom. Pa še ta je odprt za krajša časovna obdobja kot nekoč.

Madžarski pisatelji nimajo učinkovitih organizacij, toda to jih ne ovira pri opredeljevanju za to ali ono stran. Večina mojih sogovornikov je pokazala manj zanimanja za pogovor o organizacijah kot za stokanje o razprtijah, ki najedajo literarni svet. Največji razdor vlada med tako imenovanimi urbanimi in vaškimi pisatelji. Slednje nekateri označujejo kot populiste, a Miklósu Vajdi je ljubša madžarska oznaka *népi*, ki pomeni toliko kot ljudski, natančneje vaški. Dediščino, na katero se opirajo dela teh pisateljev, odkriva v zapuščini Dezsőja Szabója, prozaista in esejista iz tridesetih let 20. stoletja, ki se je odzval na učinek Trianonske pogodbe, po kateri so precejšnji deli madžarskega ozemlja in prebivalstva pripadli Slovaški, Romuniji in Jugoslaviji. Szabó je bil protinemško in protijudovsko usmerjen ultranacionalist. Protinemško razpoloženje je moč zaznati tudi v delih Lászlója Németha, ki je v *Priči* – glasilu, ki ga je na roko pisal kar sam – propagiral “revolucijo vrednot”, vrnitev k madžarskim koreninam in ustanovitev ljudske akademije v vsaki vasi.

Konec 20. stoletja, pravi Vajda, je ideologija postala anahronizem, in tisto, kar združuje nepijce, ni pravzaprav nič drugega kot pripadnost skupnemu ozadju. Tako Vajda kot Éva Tóth, ki se ima za urbano populistko, sta prepričana, da je treba ključ do razumevanja te skupine iskati v daljši pesnitvi Ferenc Juhásza *Fant, ki se je spremenil v jelena, zavpije pred vrati resnice*, ki je podobno kot pesmi Józsefa Erdélyja in Lászlója Nagya zasnovana na transilvanski ljudski pripovedki. Tema spominja na Thomasa Wolfa – govori o tem, kako “ne moreš več nazaj domov”; v smislu, da se podeželan ne more vrniti k staremu načinu življenja, hkrati pa se ne more vključiti v liberalno intelektualni

svet Budimpešte. Nepijci obračajo hrbet prestolnici, zavračajo angleščino in tudi sami doživljajo ignoranco prevajalcev, zaradi česar nisem dobil priložnosti, da bi govoril s katerim od njih.

Po Vajdovih besedah so tudi pred letom 1989 obstajale različne skupine, vendar pa med njimi še ni vladala mržnja. Po uveljavitvi večstrankarskega sistema sta se razmahnila rivalstvo in zamerljivost, razpadati so začela tako formalna združenja kot tudi zasebna prijateljstva in celo zakonske zveze. Nepijci imajo meščane za arogantneže, zamerijo jim večje možnosti izobraževanja, potovanj, poznavanja jezikov – med obojimi, skratka, zija prepad, ki bo izginil šele čez eno ali več generacij. Urbani liberalci menijo, da vseh nepijcev ni pravično imeti za antisemitiste, vendar so hkrati prepričani, da so populistični pretirano obremenjeni z ideologijo in manjvrednostnim kompleksom.

Mesterházi kot značilno navaja lastno izkušnjo s svojim dolgoletnim sodelavcem na radiu Tamásom Menyhertom. Menyhert piše kratke romane, ki jih nato preoblikuje v radijske igre – ali obratno, torej igre, ki kasneje postanejo romani. Zadnji projekt, pri katerem sta oba moža delala skupaj, je bila radijska igra *Postaje*, v kateri nastopajo po en Madžar iz Vojvodine, Ukrajine, Slovaške in Madžarske. Ti štirje moški so zaprti v železniški vagon z zadelanimi okni, zaradi česar se morajo zanašati na postajne zvočnike, če želijo vedeti, kje se v določenem trenutku nahajajo. Vsak od njih ima svoje skrivnosti in nevrose, ki v petinpetdesetminutnem trajanju igre pričarajo vtis o brezizhodnosti madžarske situacije.

Mesterházi ni napisal niti ene same replike, je pa igro sčrtal oziroma pristregel vse njene irelevantne in didaktične dele, s čimer je Menyherta po lastnih besedah krcnil z ravnilom po prstih. Igra je ob premieri leta 1995 doživela dokaj lep uspeh. Leto dni zatem je prejel roman s posvetilom. Naslov in okvir zgodbe sta bila enaka kot pri radijski igri. Toda na tretji strani, pravi Mesterházi, je Menyhert pričel pridigati in se do konca ni več zaustavil.

Menyhertovi estetski nazori so se seveda razlikovali od tistih, ki jih je zagovarjal njegov urednik. Mesterházi je mnenja, da najboljša madžarska dramatika sledi Istvánu Örkényu in se torej odlikuje po tem, da stavi na ironijo in "radikalni prezir patosa". Nemara sta ironija in distanca v prvenstveno urbani kategoriji; vsekakor nista igrali vidne vloge v zgodnjih fazah angažirane književnosti, v okvir katere, denimo, sodi delavsko in zgodnjefeministično pisanje v ZDA. Očitno je tudi, da Menyhert ne soglaša z Mesterházijevimi nazori o madžarski dramatici. Toda vsaj za nekaj časa sta bila zmožna delati skupaj.

To je zares redek pojav, saj razprtije v veliki meri vplivajo na literarno življenje. Gyözö Ferenc pravi, da v Szigligetu zaradi tamkajšnjega vzdušja nikoli niti ne poskuša pisati. V zgornjem nadstropju popiva populistična skupina, meščanarji pijejo spodaj, med obojimi pa po stopnišču marširajo transilvanski Madžari. Takšna segregacija vlada tudi na plaži.

Mnogi Madžari v Zahodni Evropi in Severni Ameriki še vedno pišejo v maternem jeziku, ni pa jasno, v kolikšni meri so vpleteni v književno politiko. V zvezi s tistimi pisatelji, ki jih je od matične države odrezala Trianonska

pogodba, mi je neki poznavalec pesnik dejal, da se je večina madžarskih piscev iz Vojvodine preselila severno od jugoslovanske meje. Transilvanski pisatelji po navadi doživljajo topel sprejem, ker so bili dolga leta preganjani pod Ceauscujevim režimom, poleg tega naj bi zaradi dolgoletne izolacije govorili in pisali v starejši oziroma čistejši madžarščini. In medtem ko madžarska vlada vsake toliko glasno protestira zoper ravnanje Slovaške z madžarsko narodno manjšino, se zdi položaj tamkajšnjih madžarskih pisateljev naravnost zavidljiv v primerjavi s tistim, ki ga imajo njihovi kolegi v Transilvaniji ali Vojvodini. Lajos Grendel je bil pred časom predsednik slovaškega društva PEN, trenutno pa predseduje Društvu slovaških pisateljev; pri založbi Kalligram objavijo okoli 75 knjig na leto. Toda Grendel je svojo najnovejšo knjigo izdal v Budimpešti, za kar je imel logičen razlog – ključni za njegov uspeh so madžarski bralci.

Lajos Grendel pravi, da med vsega skupaj osemdesetimi do devetdesetimi madžarskimi pisatelji na Slovaškem ni prišlo do razkola na urbano in populistično strujo. Prisotna so le generacijsko obarvana razhajanja glede narave in namena pisanja; starejši pisatelji težijo k slogu realistov in stavijo na družbeno angažirani moralizem iz 19. stoletja, mlajši pa se prištevajo med postmoderniste. Deloma velja to tudi za pisatelje na Madžarskem. Béla Pomogáts, predsednik Društva madžarskih pisateljev, priznava, da je tradicionalistov več, hkrati pa ga skrbi, da je "postmodernistični trend v madžarski literaturi proizvedel ustvarjalca, ki se ne ozira več na nobene vrednote zunaj literature, pogosto zamenjuje tradicionalno pripoved z refleksijo ter se osredotoča le na jezik in diskurzivne metode". /*Literatura in nova demokracija*, The Hungarian Quarterly, 39 (jesen 1998), str. 47./

Nekateri avtorji podobno kot romanopisec Ferenc Temesi sicer opažajo obstoj razdorov tipa populisti-urbani pisatelji, tradicionalisti-modernisti-postmodernisti, toda hkrati so postali alergični na tovrstno predalčkanje. Najbolj priljubljeno delo tega pisatelja, roman v dveh knjigah z naslovom *Prah*, je napisano v obliki slovarja (A–K, L–Z) in je po avtorjevih besedah očitno postmodernistično. Obenem pa ga imenuje tudi "historični, družinski in avtobiografski roman", ki zaobjema življenje šestih generacij med letoma 1833 in 1973, četudi se jim ne posveča v kronološkem zaporedju. Glede na to, da je Temesi iz Szegeda, ki ga je neki pesnik razglasil za najkonzervativnejšo madžarsko mesto, goji določene simpatije do nepijcev. Omenjeni roman je napisal v narečju tega mesta, zaradi česar ta po njegovih besedah ni ravno prevedljiv. Mešanica raznovrstnih prvin je tipično madžarska; spominja na veliko stavbo gorčične barve nasproti avtobusne postaje, ki vsebuje elemente turške, bizantinske, babilonske in klasične gradnje, pa še ti so spojeni s svojevrstnimi in težko določljivimi potezami. Oba dela romana sta postala uspešnici; Temesi je z njima po nekaj slabih uvodnih naložbah popravil svoje finančno stanje, tako da se lahko zadovoljno vrne v Szeged. V zadnjem času pravi, da je prekinil s postmodernizmom in da roman potrebuje zaplet, vrh in razplet. Nekateri mlajši pisatelji gojijo podobna stališča

in jih moremo zaradi tega morda imeti za postpostmoderniste ali za neotradicionaliste.

Delitve in smeri vsekakor še vedno obstajajo in večina mojih sogovornikov meni, da je najpomembnejša delitev tista na urbano in populistično skupino. Obstaja splošno pravilo, po katerem avtorji iz določenega tabora sploh ne poskušajo ugajati svojim nasprotnikom. Populisti ne recenzirajo knjig urbanih pisateljev in obratno. Bolj ali manj prestižno vlogo igrajo znotraj različnih skupin literarne revije – situacija pa se seveda spreminja. Leta 1989 sta imeli največ vpliva reviji *Kortárs (Sodobnik)* in *Új irás (Novo pisanje)*. Prva je preživela, druga pa ne, ker ji je novi minister za kulturo ukinitel finančno podporo. Revija *Élet és Irodalom (Življenje in književnost)*, ki ji po navadi pravijo kar *És (In)*, je bila pred letom 1989 vplivnejša kot danes, vendar je preživela zaradi tega, ker je, kot bi rekli nekateri, postala nekakšen organ Svobodne demokratske stranke. Nekateri o tej reviji razmišljajo v kontekstu njene sijajne tradicije, za druge je pretirano neoliberalistična. Njena najresnejša tekmica je revija *Magyar Napló (Madžarski dnevnik)*, ki je bila na začetku zasnovana kot glasilo urbanih in postmodernističnih avtorjev, kasneje je nadzor nad njo dobilo Društvo madžarskih pisateljev, za njimi pa še populistični – zaradi vseh teh sprememb je izgubila toliko bralcev, da se mora še vedno krčevito boriti za svoj obstoj. Druge revije, o katerih so moji sogovorniki pripovedovali z različno mero navdušenja, so *2000*, pesniška revija *Parnaszusz*, ki jo ureja István Turczi, *Holmi*, ki jo ureja Szabolcs Varady, *Jelenkor*, ki jo izdaja istoimenska založba, in *Kalligram*, ki jo prav tako izdaja istoimenska založba iz Slovaške. Nekatero revije finančno podpirajo lokalne vlade; dober primer za to je *Mühely (Delavnica)* iz Györa. Številne revije novejšega datuma se želijo posvečati posameznim segmentom literarnega življenja, zaradi česar je njihov obstoj nestabilen. Nova številka revije *Orpheusz* je zaradi finančne krize izšla po dveletnem premoru; za razliko od revij *2000*, *És*, *Holmi*, *Jelenkor* in *Kalligram* ji pri Sorosu leta 1997 niso odobrili subvencije.

V zvezi s finančnimi težavami ne moremo mimo tega, da se je velika večina pisateljev že skoraj povsem odrekla upanju na vsakršno finančno nagrado za svoje delo. Obstaja nekaj izjem: Péter Esterházy dobi od svojega založnika pol milijona forintov na knjigo, Péter Nádas lahko živi od svojega pisanja zaradi tantiem iz Nemčije (madžarska književnost je trenutno priljubljena v Nemčiji in Franciji, v nemščino in francoščino prevedeni pisatelji pa so dostopni tudi drugim založnikom po vsem svetu).

Mnogi pisatelji pa nimajo te sreče, da bi jim tujina namenila svojo pozornost in tantieme. Gyözö Ferenc, ki so ga kot odličnega pesnika označili predstavniki kar treh različnih generacij, je objavil po dve zbirki pesmi oziroma esejev – pa na tantieme še vedno čaka. László Kunos iz *Corvine* in Miklós Vajda iz revije *The Hungarian Quarterly* pravita, da ni to nič nenavadnega. Večina pisateljev se preživlja s poučevanjem, prevajanjem ali pisanjem poročil o branosti – ali z vsem tem in še čim. Nekateri mlajši pesniki se preživljajo s pisanjem scenarijev

za cenene TV-nadaljevanke. Prevajalci za svoje delo vsaj prejmejo plačilo, ki trenutno znaša 15.000 forintov na dvajset tipkanih strani.

Pisateljem so na voljo različne štipendije in druge oblike finančne podpore. Pri Sorosu se lahko mimo razpisov potegujejo za podporo na različnih stopnjah kariere; za življenjski opus ter na sredini ali začetku njihove ustvarjalne poti. Tovrstna podpora znaša od 40.000 do 1,4 milijona forintov. Za pisatelje do 35. leta starosti je na ministrstvu za kulturo na voljo neposredna finančna podpora v višini dvakratne minimalne plače; ta znaša 60.000 forintov mesečno, avtorji pa jo prejemajo deset ali enajst mesecev. Nacionalni kulturni sklad poleg raznih subvencij letno podeljuje tudi dvajset do trideset nagrad, ob tem pa finančno podpira tudi Kossuthovo nagrado. Neki pisatelj mi je potožil, da je ta nagrada tako rekoč edina, pri kateri ne prihaja do nenehnega ponavljanja enih in istih nagrajencev, seveda v različnem vrstnem redu. Za nagrade pač nikoli ne bo v obtoku dovolj denarja.

Madžarskim in slovaškim pisateljem, verjetno pa tudi njihovim kolegom iz drugih držav nekdanjega sovjetskega bloka, se zdi ta situacija nenavadna. Gustav Murin, ki piše članek o tem, kako so plačani slovaški pisatelji, mi je pripovedoval, kako se njegovi kolegi ves čas pritožujejo nad skromnim plačilom in trmasto verjamejo v to, da bi se jim v Ameriki godilo popolnoma drugače. Američani imajo v tem primeru redko priložnost, da streznijo svoje srednjeevropske kolege: večina ameriških pisateljev ima od svojega dela bore malo. Uredniki iz ZDA se nenehno pritožujejo nad pomanjkanjem časa, primernih ljudi in zadostnih sredstev za temeljito delo, kakršno je bilo tukaj značilno za dobre stare čase.

Vse to skupaj s številnimi drugimi dokazi anekdotičnega tipa priča o tem, da je situacija, ki jo moji madžarski prijatelji pojmujejo kot malone postapokaliptično, pravzaprav zgolj normalno stanje stvari v kapitalizmu (s to razliko, da so ameriški akademiki razmeroma dobro plačani). Kot pravi László Kunos, so spremembe po letu 1989 prinesle hud šok za pisce in bralce; navaditi so se morali na dejstvo, da je literatura za družbo in širšo kulturo postala manj pomembna kot nekoč. Kunos se omejuje na ekonomsko situacijo, Ferenc Temesi pa je bolj neposreden: "V Srednji in Vzhodni Evropi je literatura v določenem trenutku izgubila svojo pomembnost, svojo vlogo." Béla Pomogáts si zastavlja relevantno vprašanje o tem, kakšna je sedaj vloga pisatelja: "Ali literatura deloma še zmeraj pripada politični sferi ali pa je zgolj in samo čista umetnost?" Naj pisatelji vstopijo v politiko ali pa morda ne potrebujemo novega Havla? Pomogáts trdi, da "se je občutek pomembnosti, ki ga je (literaturi) nalagala odgovornost do javnih in nacionalnih zadev, razpršil ..." ter da je vzporedno s tem procesom prišlo tudi do "osiromašitve književnih inštitucij in precejšnje izgube ugleda pisateljev oziroma njihovega ustvarjalnega dela" (43, 44).

Po mnenju Fredericka Turnerja je eden od razlogov za nastalo situacijo tudi dejstvo, da ideološkega in energijskega potenciala revolucije iz leta 1989 niso proizvedli pisatelji (za razliko od Sándorja Petőfija leta 1848 ali pa, kot dodaja

Irén Kiss, številnih pisateljev leta 1956), temveč birokrati, računovodje in drugi neliterarni profili, ki so prepoznali razpad starega sistema in aktivno sodelovali v njegovem spreminjanju. "Kako naj pisatelj slavi vztrajno rast bogastva in kulture, počasni proces dvigovanja splošne omike, prednosti discipline, demokratične kompromise, ekonomski federalizem, gospodarjenje z okoljem ali evolucijski kaos na trgu?" se sprašuje Turner. "Ali ni vse to vsaj v neskladju, če ne že v odbijajočem nasprotju z večino madžarske, pa tudi siceršnje zahodne literature?"

Ta trditev je morda diskutabilna, a neizpodbitno je, da se večina kratkih zgodb, ki so bile v angleškem prevodu objavljene v zbirkah *Podari ali si vzemi dan* (*Give Or Take a Day*: Corvina, 1997) in *Pridi k nam tvoje kraljestvo* (*Thy Kingdom Come*: Noran/Palatinus, 1998),⁵ raje ozira nazaj kakor naprej ter pogosto izpričuje veliko in upravičeno grenkobo.

Ideal preroškega pisatelja se nemara konec 20. stoletja zdi več kot zgolj nekoliko smešen. Samo pomislite na primer na Normana Mailerja. Toda Irén Kiss vseeno poziva k povratku močnih pisateljskih osebnosti ter k ohranitvi in obnavljanju korenin madžarskega jezika in kulture – ne v rasnem oziroma rasističnem smislu, ampak v okviru njunih vseevropskih oziroma vseazijskih povezav. V kolikor se pisatelji niso pripravljene spopadati s takšnimi tveganji, pravi, si zaslužijo marginalizacijo svojega položaja. V svoji nedavni zbirki dram z naslovom *Nedolžneži, heroji, svetniki* Kissova črpa inspiracijo iz historičnih figur, med njimi Kardinala Szentija in sv. Elizabete Madžarske. Tudi Ferenc Temesi, ki je bil v šestdesetih madžarski beatnik (rock'n'roll namesto progresivnega jazz, kot v ameriških petdesetih) in kasneje postmodernistični inovator, danes pravi, da narod za svoje zorenje potrebuje močne romane, in upa, da jih bo njegova pisateljska generacija tudi ustvarila.

Pripadniki pesniške generacije, ki je zdaj stara šestdeset let – med njimi sta Éva Tóth in Otto Urbán –, o tradiciji razmišljajo drugače; osredotočajo se na kompleksno zgodovino svojega časa oziroma na njen vpliv, na življenje njih samih in njihovih družin. V nekoliko manj neposredni različici to velja tudi za zgodbe avtorjev, kot so György Spiró, Ádám Bodor, László Márton, Sándor Tar in Emese Medygesi. V teh delih je mogoče čutiti težo komunizma, četudi je redko naravnost omenjena, ustvarja vzdušje pritiska. Ti pisatelji so bolj pričevalci kakor prerokovalci. Pomogáts kliče po velikem romanu o revoluciji iz leta 1956, Éva Tóth trdi, da ga je morda ustvaril Tamas Benedicty (nekoč Horváth) s svojim delom *Spominek*.

Ker morajo Madžari razčistiti svoj odnos do dobe komunizma, bo ta najbrž še nekaj časa prevladujoča tema v njihovi književnosti. V delih *Prah* in *Ribič* sta se pisatelj Ferenc Temesi in pesnik Imre Oravecz povrnili k Madžarski iz časa

⁵ Oцени obeh zbirk in še dveh del, ki sta bili pred kratkim prav tako prevedeni v angleščino, najdete v W. L. Webb: *Once Upon a Time in Central Europe, The Hungarian Quarterly*, 40 (pomlad 199), str. 122–128.

pred drugo svetovno vojno oziroma pred nastopom 20. stoletja, da bi lahko s te zgodovinske perspektive umestila in ovrednotila nedavne dogodke. Dva pisatelja resda še ne prinašata novega trenda, toda njuni postopki odpirajo nove možnosti. In obe knjigi sta postali uspešnici.

Tovrstni avtorji ponujajo nove vznemirljive možnosti. A dobrih novic s tem še ni konec. Madžarski pisatelji kljub finančnim težavam, medsebojnim razdorom in umetniškim naporom še vedno pišejo dobre knjige. Márton Mesterházi opozarja na dediče ironične drže Istvána Örkénya v dramah, ki jih podpisuje György Spiró (čeprav se je ta odločil, da ne bo več ukvarjal s pisanjem dramatike).⁶ Esterházy, Nádas in Imre Kertész imajo po mnenju Mesterházi na Zahodu popolnoma upravičeno status najbolj znanih sodobnih madžarskih romanopiscev. Miklós Vajda in mnogi drugi vedo povedati veliko pohvalnih besed na račun Adama Bodorja, transilvanskega pisca, ki je pobegnil pred dolgoletnim preganjanjem v Romuniji in ki v svojih delih povezuje kratke zgodbe na podoben način kot Sherwood Anderson v delu *Winesburg, Ohio*. In četudi Vajda kot predstavnik starejše generacije zagovarja stališče, da vsi postmodernisti zvenijo enako, iz njihovih vrst po kakovosti vendarle izdvaja absurdistične zgodbe Lajosa Parti Nagya, ki so nekakšen satirični portret življenja v dobi komunistične vladavine Jánoša Kádárja, pravzaprav bolj životarjenja takratnega malomeščanstva ob intelektualnih drobtincah, ki so jim jih metali od neke zgoraj. Te zgodbe so na žalost neprevedljive, meni Vajda, ne samo zaradi tega, ker angleščina ne prenese madžarskih jezikovnih iger, temveč tudi iz tega razloga, ker se angleško občinstvo ne bi moglo navezati na specifično madžarsko izkušnjo. Res pa je, da so Parti Nagya že prevedli v nemščino – ki ni ravno dosti bolj prožna kakor angleščina.

Lajos Grendel se pohvalno izraža o treh madžarskih pesnikih, ki živijo na Slovaškem: tu sta najprej Árpád Toszer in eksperimentator László Cselényi, izmed predstavnikov mlajše generacije pa se jima pridružuje še Istvan Bettés. Med prozaisti omenja Attilo Györyja, ki ima med mladimi bralci status kultnega avtorja. Velika večina mojih sogovornikov je kot enega najodličnejših živečih madžarskih romanopiscev omenila tudi Grendla. Irén Kiss, ki me je okarala zaradi nepoznavanja madžarskega jezika, me je s tem postavila v (resda zelo velik) jezikovni geto; posebej me je opozorila na Endre Szkarosi in Anno Kiss, ki ne govorita angleščine in katerih dela vanjo tudi še niso bila prevedena. Anikó Fazsy med pesniki omenja Magdo Székely, Zsuzso Takács, Pétra Dobajja in Zsófia Balla, med pisci proze pa Nádas in Sándorja Tara.⁷

Ferenc Temesi, ki se trenutno že pripravlja na funkcijo naslednjega direktorja založniške hiše Nyugat, pravi, da prihaja čas vznemirljive mlade generacije

⁶ Angleške prevode dram Spirója in Bereményija lahko najdete v knjigi *Three Contemporary Hungarian Plays*, Boston: Forest/Budimpešta: Corvina, 1992.

⁷ Angleške prevode Nádas, Tara, Grendla in še osemnajstih drugih sodobnih madžarskih prozaistov najdete v obeh že omenjenih zbirkah kratkih zgodb.

piscev. Miklós György Száraz ima zdaj štirideset let, Norbert Haklik jih je dopolnil dvaindvajset; in Temesi upa oziroma je trdno prepričan, da bo iz njega še zrasel imeniten pisatelj.

Če je temu res tako, se bo moral podobno kot Márton Mesterházi naučiti, da se vztrajnost po navadi izplača bolj kakor ognjevito preroštvo. Potem ko je še pred nekaj leti naletel na posmeh založnikov, se je leta 1999 našel založnik, ki je Mesterházi prosil, naj uredi zbirko Yeatsovih iger – nemara zato, ker je takrat minilo šestdeset let od Yeatsove smrti. Kaj takšnega si pred tremi leti sploh ni bilo mogoče predstavljati, je dogodek komentiral sam. Le police v knjigarni Balassi so pričale o tem, da znanstveno in zgodovinsko čtivo še zmeraj živi. Starejši avtorji še vedno pišejo, pa tudi mlajši pisci že trkajo na vrata.

Ko sem v prvi polovici leta 1999 pripotoval v Budimpešto, sem v neki restavraciji sedel blizu fantov, ki sta sanjarila o tem, da bi posnela film, in sta drug drugemu pripovedovala ideje za scenarij. Američan je povedal štorijo o čudežnem zdravilu, ki je Madžare ozdravilo njihovega globoko zakoreninjenega pesimizma. Nemara sta v budimpeštanski vodovod že padli kapljica ali dve. Obraz Júlie Lázár se je ob koncu najinega intervjuja razjasnil. V tisk prihajajo dobre knjige, je potrdila. Tudi njenim lastnim delom tedaj ni šlo ravno slabo. György Orbán je bil še bolj optimističen: "Vse je mogoče narediti."

Márton Mesterházi stavi na boljše orožje, kot je čudežno zdravilo. Največja napaka, ki jo lahko naredijo pisatelji, pravi, je ta, da prehitro obupajo. Pomembno je biti vztrajnejši od bedakov. Mnogi pisatelji so bili za časa komunizma bodisi utišani bodisi pregnani, te izgube na Vzhodu ne more pozabiti nihče, na Zahodu pa nikomur ne bi smeli dovoliti, da bi jo pozabil. Mladi in stari, ki so uspeli preživeti komunizem, morajo zdaj najti način, na katerega bodo preživeli kapitaliste.

Morda se lahko zatečejo k ironiji – oziroma k duhu, ki ga izpričuje šala o avstrijskem in madžarskem poveljniku na čelu habsburških čet. Poročilo, ki ga v generalni štab pošlje Avstrijec, se glasi: "Položaj je resen, vendar ne obupen," Madžar pa poroča: "Položaj je obupen, ne pa tudi resen." Njegovi nasledniki sicer lahko ugovarjajo, toda zdi se, da jih prav ta vrsta duha še naprej žene k pisanju in založništvu.

Prevedla Petra Pogorevc